

УДК 321.01

І. В. Долматов
аспірант кафедри теорії держави і права ОНЮА

ГЕОПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ В РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Сучасний етап історичного розвитку вимагає необхідність визначення зовнішньополітичних інтересів України, чіткого перспективного бачення її ролі й місця в сучасному світі, аналізу динаміки взаємодії з міжнародним середовищем, формування чіткої геополітичної стратегії на перспективу. Актуальність заданої проблеми обумовлюється необхідністю визначення геополітичних пріоритетів України, аналізу її національних інтересів, вивчення геополітичних орієнтирів щодо основних світових політичних сил та регіональних особливостей української геополітичної стратегії. Вирішення цих завдань дасть змогу створити модель зовнішньої політики України, власну систему національної безпеки, стати важливою опорою безпеки Європейської.

Останнє десятиріччя характеризується кардинальною зміною геополітичної ситуації в світі: розпався СРСР, значні зміни торкнулися форми правління та державного устрою держав Центральної та Східної Європи, активно розширюється Європейський Союз, посилюється вплив Північноатлантичного альянсу. На міжнародній арені з'явився ряд нових держав, які свого часу входили до зони сухопутної могутності, серед них — незалежна Україна, яка за своїми геополітичними параметрами є помітним державним утворенням. Адже тут розташований геополітичний центр Європи. Площа держави в її сучасних кордонах становить 603,7 тис. км². За цим показником Україна посідає друге місце в Європі після Росії [1].

Слід зазначити, що протягом своєї історії Україна стикалася з великим світом здебільшого опосередковано, через чужі інтереси та політичну свідомість (польську, російську, німецьку). Сьогодні Україна відкриває світ для себе (через що Європа пройшла протягом кількох століть), а також себе для світу, оскільки вона ще залишається для багатьох невідомим політичним простором.

Вищевикладене зумовлює необхідність наукових розробок, пошуку відповідного місця держави в глобальній політичній та економічній системах. Першочерговим завданням є комплексний аналіз основного змісту, закономірностей, тенденцій, особливостей національних інтересів і геополітичних пріоритетів України з позицій надбань сучасної юриспруденції, політології та міжнародного досвіду.

Останнім часом геополітична проблематика активно досліджується в Україні. Питання національної безпеки України, концепція її стратегічного розвитку систематично аналізуються національним статутом стратегічних досліджень, Інститутом українсько-російських відносин. Геополітичні ідеї знайшли своє відображення в працях О. Дергачова, І. Ковалю, Л. Кормич, О. Копаценка, В. Кременя, В. Медведчука, Ф. Рудича, Д. Шелеста.

На жаль, в працях вчених юристів проблеми геополітики ще не знайшли належного відображення.

Певною мірою це є слідством того, що протягом тривалого часу геополітика відносилася до псевдонаук, що завдають лише шкоди людству. Негативне ставлення до геополітики бере свій початок з ідей щодо можливості компенсації невідгідних моментів територіального розташування за рахунок зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності. Виходячи з цього, здійснювалися спроби теоретичного обґрунтування воєнних агресій відносно інших держав (у Німеччині такий підхід визначається з початку Першої світової війни). Хоча, на наш погляд, геополітику можна з впевненістю назвати предком політики, найдавнішою політикою, оскільки в умовах первіснообщинного ладу група людей визначала свої дії та взаємовідносини саме в залежності від географічних факторів.

Одна з найперших геополітичних подій, яка зафіксована у письмових свідченнях, сталася ще в третьому тисячолітті до нашої ери у Месопотамії.

На руїнах пам'ятника, що отримав назву «Стела Коршака», відтворюється суперечка між володарями стародавніх країн шумерів Умми і Латаша про кордони своїх земель: «Ум, вождь Умми, зруйнував встановлену раніше прикордонну стелу, вийшов на рівнину Лагама ... знищив своїх ворогів та установив прикордонні каміння там, де вони стояли на рівнині» [2]. Фактично це є першим відомим в історії геополітики згадуванням про розподіл сфер впливу і про встановлення кордонів. У той же час це демонструє спосіб територіальної організації держав.

Ш. Монтеск'є відзначав у своїй відомій праці «Про дух законів», що не існує абсолютно поганих політичних систем. Кожну з них слід розглядати відповідно до умов, за яких вони створилися. Різноманітність законів і форм управління визначається різноманітністю умов життя і характеру народів. Вирішальними причинами для визначення характеру народу і духу законів є географічні чинники: клімат, ґрунти, ландшафти. А тому в країнах з прохолодним кліматом люди міцніші, врівноваженіші, надійніші морально, у теплих же країнах — мляві й малодушні. Крім того, ті, хто живе на островах, мають більшу схильність до свободи, ніж жителі континенту, оскільки на островах, враховуючи їх невеликі розміри, менш зручно використовувати одну частину населення для пригноблення іншої.

Історичний досвід створення, розвитку, а іноді і занепаду держави демонструє, що територія є важливим стратегічним ресурсом, який за значимістю, можливо, перевищує всі інші. Природні ресурси, ландшафт безпосереднім чином впливають і на рентабельність та структуру народного господарства, і на густоту населення. Для розвитку шляхів сполучення, внутрішньої та зовнішньої торгівлі вкрай важливими є топографія та кліматичні умови країни. Географічне положення держави, її наближеність чи віддаленість від океанів та морів визначають освоєння найвпливовіших ринків, залежність від центрів сили та конфліктів. Неабияке значення для безпеки і національних інтересів має також близьке оточення держави. Є очевидним факт, що географічне положення висуває певні параметри при вирішенні державою не тільки численних внут-

рішньоекономічних та внутрішньополітичних, а також і основоположних зовнішньополітичних цілей держави.

Унікальність територіально-географічного розташування кожної країни обумовлює також і унікальність її історичного фону. Така сукупність визначає самобутність народу, держави, робить їх історичними індивідуальностями. Серед великої кількості чинників, які здійснюють вплив на політичну діяльність людей, географічний чинник найменше підлягає змінам. Саме він виконує вирішальну роль в політиці держави доти, доки незмінне її географічно-просторове положення. «Географія, — на думку професора Йельського університету Н. Спайкмена, — є тим самим фундаментальним чинником зовнішньої політики держав, саме тому він є найбільш тривалим, незмінним. Міністри з'являються та зникають, помирають навіть диктатори, проте гірські масиви залишаються непохитними» [3]. З цим важко не погодитися.

Але до теперішнього часу головна мета держави полягала в завоюванні територій для реалізації своїх економічних інтересів, безпеки тощо; або шляхом підкорення одного народу іншим або анексії суміжної території. Могутність та влада, багатство держави фактично визначалися розмірами території, що їй належала.

Історія суспільства розглядається як така, що складається з двох стихій — «сухопутної» та «водної» могутності, інакше кажучи «телурократії» та «таласократії». «Телурократія», сухопутна могутність, пов'язана з фіксованістю простору і стійкістю його якісних орієнтацій. На цивілізованому рівні це втілюється в осілості, консерватизмі, суворих юридичних нормах, яким підкорюються великі об'єднання людей: роди, племена, нації, держави, імперії. Сухопутним народам чужі індивідуалізм, дух підприємництва. Для них характерним є колективізм та ієрархічність.

Навпаки ж, «таласократія» (морська могутність) будується на зовсім інших підставах, а саме: динамічності, стані високої технологічної розвиненості, підприємництва. Юридичні норми відрізняються значною рухливістю, основним їх призначенням є захист інтересів індивіда.

У стародавні часи зона «телурократії» стійко ототожнюється з внутрішньо-континентальними просторами Південно-Східної Європи (можна в загальних рисах назвати її територією колишньої царської Росії). Таласократія визначається як берегові зони євразійського материка [4].

Цей фундаментальний дуалізм зберігається до теперішнього часу. У холодній війні 1949–1991 рр. таласократія ототожнювалася з США, телулократія — з СРСР. Проте сьогодні, на наш погляд, це положення потребує уточнення. Справа в тому, що наявність ракетно-ядерної зброї вирівнює силу держав, які ним володіють. Повітряний простір та космос з воєнно-політичної точки зору відіграють не меншу роль, ніж суша та море. З'являються нові транснаціональні форми контролю над територією, що проявляються в економічних, інформаційних, телекомунікаційних різновидах. Сила проникнення їх така, що вони знешкоджують будь-які бар'єри, кордони. Все це змінює саму концепцію національної територіально визначеної держави, саму концепцію кордонів.

Таким чином, можна стверджувати, що геополітика становить теорію обґрунтування та практику реалізації державою своїх життєво важливих інтересів, які обумовлені геополітичними факторами. Останні є сукупністю географічних параметрів: територія, флора, фауна, рельєф місцевості. При цьому кожен параметр формується в геополітичний фактор лише у разі включення його до механізму формування життєво важливих інтересів держави. В іншому разі — вони є предметом географії.

Формування пріоритетів геополітичних факторів надає можливість державі знайти оптимальні шляхи впровадження зовнішньої та внутрішньої політики.

У цілому можна визначити два різновиди геополітичної поведінки:

1) держава сприймає геополітичне положення як об'єктивну даність, яку держава не може змінити і відповідно формує свою політику, при цьому максимально використовуючи наявні геополітичні фактори та компенсує геополітичну нерухомість за рахунок інших факторів (освоєння нових технологій, розвиток комунікацій тощо);

2) держава спробує покращити своє геополітичне положення. Слід зазначити, що це не обов'язково пов'язане з воєнними діями, а дає можливість йти шляхом консолідації народів в співдружність на основі нових форм державного устрою та державних союзів.

У теперішній час актуальним є як перший різновид геополітики, так і другий. При цьому слід зазначити, що геополітичні конструкції не дають абсолютної відповіді на всі складні питання політичних і міжнародних подій, але можуть бути використані як виразні орієнтири.

Після розпаду СРСР, на початку XXI століття Україна знаходиться в новій геополітичній реальності, на перехресті стратегічних інтересів великих держав. Проте не слід забувати, що вона є спадкоємицею Київської Русі, могутньої та сильної держави. Вона має історичну перспективу збереження і розвитку своєї державності, виконання традиційної ролі охоронця етносу.

Література

1. Рудич Х. М. Політологія: Курс лекцій. — К.: Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — С. 183.
2. Коллінгвуд Р. Идея истории. — М., 1980. — С. 14.
3. Моптескье Ш. Избранные произведения. — М., 1955. — С. 420.
4. Spruckman. American Strategy in World Politics. The United States and Balance Power. — N.Y., 1942. — P. 41.